

UGOVOR VESTI IN ZDRAVNIK DRUŽINSKE MEDICINE

Andrej Kravos¹

UVOD

Vest je občutek, zavest o moralni vrednosti lastnega ravnanja, mišljenja, ki vzbuja občutek moralne odgovornosti. Ugovor vesti je ugovor glede lastne uresničitve, opravljanja kakšnega dejanja, službe, izvirač iz vesti. Tako so zapisali jezikoslovci v slovarju (1).

Prav tako, kakor so naši bolniki vpeti v kulturna okolja, ki jih na nek način pogojujejo, so vpeti vanje tudi zdravniki. Tudi za zdravnike velja, da njihova kultura, stališča in moralne vrednote lahko vplivajo na profesionalno vedenje. Čim bolj ima nek zdravstveni problem tudi socialno ali človeško plat, tem bolj je ta vpliv izrazit. V ambulanti družinske medicine je pri obravnavi bolnikov etičnih problemov veliko, če jih le vidimo (2), zato mora biti zdravnik družinske medicine senzibiliziran za zaznavanje etičnih in socialnih vidikov problemov. To pa je možno samo, če je sam kot osebnost senzibiliziran za te probleme. Znan aksiom dr. J. Potrča, da je zdravnikova vest še bolj občutljiva kakor vest kakega drugega poklica, opozarja na izostrenost tega vprašanja na številnih razpotjih zdravnikovega mišljenja, ukrepanja in odločanja.

Ker je moralna plat vsakega človeka pomembna za njegovo integriteto, je v civiliziranem svetu tudi uzakonjena pravica do ugovora vesti. Ugovor vesti seveda ni značilen samo za medicino, ampak tudi za druga področja življenja. Najpogostejši je ugovor vesti pri služenju vojaškega roka. Poznajo pa ga tudi drugi poklici, ki delajo z ljudmi. Na področju medicine ga razumemo kot zavrnitev nečesa, kar ni v skladu s posameznikovo vestjo, z moralnimi, humanitarnimi ali etičnimi načeli. Ugovor vesti torej ne pomeni odklonitev nekega dejanja iz drugih razlogov.

ZDRAVNIKOVA ODGOVORNOST

Zdravnik je pri svojem delu najprej odgovoren samemu sebi, odgovoren je bolniku, ki pride k njemu po pomoč, odgovoren drugim zdravnikom in tudi družbi.

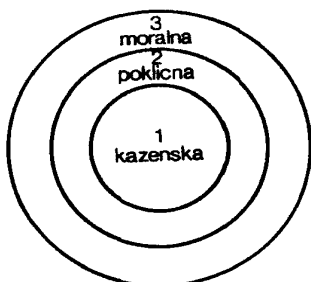
¹ Asist. mag. Andrej Kravos, dr. med., Zdravstveni dom Žalec, Prešernova 6, 3310 Žalec.

Zdravnikova odgovornost pri opravljanju svojega dela je vsekakor širša, kot jo lahko predpišejo zakoni in pravila. Od vsakega zdravstvenega delavca, še posebej pa od zdravnika, se zahtevajo določene osebne lastnosti, ki jih ni mogoče predpisati z besedo zakona. Med te spadajo tudi moralne kvalitete.

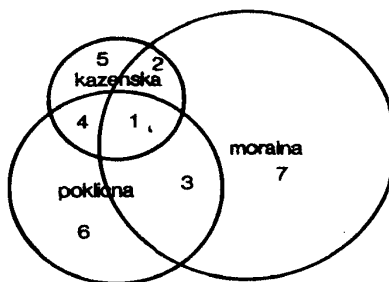
Zdravnikova odgovornost je trojna (3):

1. moralna,
2. poklicna,
3. kazenska.

Moralna je najširša, kazenska pa najožja. Kazenska odgovornost je nekakšen minimalna dolžnost, naložena zdravniku z zakonodajo. Šele obogaten z moralno zavestjo in vrtilinami bo zdravnik dostojno opravljal svoj poklic.

Slika 1. *Odgovornost zdravnika.*

Slika 2. *Odgovornost zdravnika.*

Vprašanje je, ali se te tri odgovornosti vedno med seboj prekrivajo. Če nekdo opusti nujno medicinsko pomoč na delovnem mestu, je brez dvoma moralno, poklicno in kazensko odgovoren. V sliki 1 predstavlja to krog številka 1. Toda le malo dogodkov je lahko razvrstili tako enostavno. V vsakdanji praksi se zgodi, da se te tri odgovornosti ne prekrivajo, kot vidimo v sliki 2. Pogosto se zdravnik najde na razpotju pred odločitvijo, ali naj sledi uradnim predpisom ali pa moralni normi. V izjemnih primerih lahko pride moralna norma celo navzkriž z veljavno zakonodajo. V zgodovini poznamo take dogodke, ko je država oziroma politika silila zdravnike v dejanja, ki niso bila etična. Skrajni primer so poskusi na jetnikih v koncentracijskih taboriščih. Čeprav so tako ekstremni primeri v vsakdanji praksi redki, je pa veliko vsakdanjih situacij pri zdravniškem delu, ki imajo v sebi tudi etične dileme. Prav je, da je zdravnik nanje pripravljen in ravna v skladu z moralnimi načeli zdravniškega poklica, čeprav mu to prinaša neprijetnosti.

Za zdravnika je nujno, da ima izoblikovano osnovno človeško in poklicno etiko. Zdravnik brez morale je orodje v rokah politike, države in lahko tudi zavarovalnice ali farmacevtskih firm. Ker je temeljna naloga zdravnika ukvarjanje z življenjem, zdravjem in smrtjo ljudi, bi morala biti njegova vest bolj občutljiva in odgovorna od vesti drugih poklicev. Čeprav je vest odsev človekove osebnosti, ki so jo utemeljile vzgoja, civilizacija, kultura in osebna kontrola, bi lahko rekli, da gre za osebno lastnost, ki pa ne more v vseh primerih zadostiti posebnostim zdravnikovega poklica in zdravniške etike. Je pa vsekakor njen temelj. Zaradi tega je Svetovno zdravniško združenje v Ženevski zdravniški zaobljubi, kodeksu in številnih deklaracijah poskušala dodatno vplivati na moralo zdravnikov, da ne bi zdravnik postal žrtev akcijske morale v rokah države, politike ali koga drugega. Te listine postavljajo vest kot merilo zdravnikovega ravnanja visoko, prav tako pa tudi ugovor vesti, ko je to potrebno.

TEMELJI UGOVORA VESTI

Že stari grški filozofi so se veliko ukvarjali z odnosom zdravnika do bolnika in do družbe. Zdravnik mora imeti razvite določene vrline, da ravna moralno. Vrlina pomeni karakterno potezo, notranjo dispozicijo, praviloma s prizadevanji po moralni popolnosti, živeti lastno življenje, skladno z moralnim zakonom in s plemenitim moralnim namenom in pravičnim ravnanjem. Človeku z vrlinami lahko zaupamo, ker skladno z navado ravna hrabro, častno, pravično, modro in zmerno, ker se je zavezal, da bo dober človek in da si bo do popolnosti prizadeval zgraditi privatno, poklicno in javno življenje. Brez takšnih ljudi noben sistem ne more biti uspešen v neki splošni moralni in se ne more izogniti nevarnosti pred lastno koristjo.

Naslednji pomemben pojem je krepost. Kreposten zdravnik izpolnjuje pravice in dolžnosti iz notranje dispozicije delati dobro in delati prav. Kreposten ni zaradi zakonskih določb ali zaradi moralnih obveznosti, ampak zato, ker je sam npravna osebnost. Tudi medicina zahteva upoštevanje kreposti, sicer se sooča z nevarnostjo, da zaide v odnosu do bolnika in do družbe na stranpota. Nekatere veje medicine zahtevajo strožja merila in vsesplošno upoštevanje kreposti zaradi neposrednega dela s bolniki. Čim bolj ozka je specialistična usmerjenost, tem lažje je zaščititi bolnikovo dobro s pravili v okviru pravic in dolžnosti; čim širša je poklicna usmerjenost, tem bolj so pomembne karakterne lastnosti zdravnika. To prav gotovo velja za zdravnike družinske medicine.

Pogosto se pri razmišljanju o etiki srečamo tudi s pojmom humanega. Humanost ni nič drugega kot človečnost. To je spoštovanje osnovnih človeških vrednot, kot so npr. spoštovanje človeškega življenja, pravičnost, zvestoba. To so pravzaprav pojmi osnovnega človeškega dostojanstva. Spoštovanje teh osnovnih človeških vrednot je prev gotovo temelj vsake etike. Ugovor vesti je potrebno pogledati v tej luči. Ugovor vesti je zaščita človekove duševne oziroma duhovne plati. Če mora človek ravnati proti svojim temeljnim človeškim in etičnim načelom, to pomeni hudi stisko

za njega. Človek naj bi imel v družbenem sistemu toliko svobode, da se v najpomembnejših etičnih in moralnih vprašanjih lahko sam odloča. Seveda so pa vse svoboščine omejene s pravicami in svoboščinami drugih.

RELIGIJA IN UGOVOR VESTI

Vse religije in verstva imajo izdelana svoja etična merila. Še prav posebej to velja za vprašanja o spoštovanju življenja in smrti. Med religijami so sicer velike razlike, pri teh ključnih moralnih vprašanjih pa so si vsaj te večje religije, ki jih poznamo pri nas, dokaj podobne. Izhajati pa je potrebno iz načela, da se spoštuje osebno in religiozno stališče vsakega posameznika.

Pri nas je najbolj razširjeno krščanstvo, med krščanskimi verami pa rimokatoliška ali na kratko katoliška cerkev. Poglejmo na primeru katoliške cerkve problem ugovora vesti. Etika v katoliški cerkvi sloni na splošnočloveški ali naravni etiki, vendar se pri tem opira in preverja z etično zavestjo vernega občestva in božjega razodetja (4). Svoja stališča katoliška cerkev preverja in prilagaja aktualnim problemom. To velja tudi za stališča cerkve o etičnih vprašanjih. Največkrat jih dodela in zapiše v cerkvenih dokumentih. O vprašanjih, s katerimi se srečujemo zdravstveni delavci je izdala poseben cerkveni dokument, v katerem tudi jasno zavrača splav in evtanazijo, pa tudi metode umetne oploditve in kontracepcijo, razen naravnih metod (5). Cerkveni dokument je nekakšno priporočilo za vernike, najpomembnejši problemi in prekrški pa so tudi formalno urejeni. Tako Zakonik cerkvenega prava obravnava tudi kazniva dejanja proti človeškemu življenju in svobodi. Še prav posebej strogo obravnava splav v kanonu 1398. Za vernika, ki kakorkoli sodeluje pri splavu, sledi izobčenje iz katoliške cerkve že s samim dejanjem (6). To je najstrožja sankcija, ki je sploh predvidena. Cerkev ima tudi do drugih etičnih vprašanj glede spoštovanja človekovega življenja in vprašanj o načrtovanju družine in kontracepciji dokaj jasna stališča. Podobna stališča imajo tudi pravoslavne in protestantske cerkve, vendar je pri njih ravnanje posameznika bolj prepuščeno posameznikovi vesti; zakonika ali podobnih predpisov nimajo.

Tudi v tem kontekstu je potrebno videti ugovor vesti. Med zdravniki in tudi drugimi zdravstvenimi delavci jih je prav gotovo nekaj, ki jim vera in verska etika veliko pomeni. Pravica do ugovora vesti je zanje zaščita, je jamstvo, da lahko ravnajo po svoji vesti, seveda v okviru zakonskih omejitev.

UGOVOR VESTI, ZAKONODAJA IN DRUGI PREDPISI

Ugovor vesti je v naši državi ustavna pravica (7). Opredeljena je v 46. členu: »Ugovor vesti je dopusten v primerih, ki jih določi zakon, če se s tem ne omejujejo pravice in svoboščine drugih«.

Za zdravnike je ugovor vesti podrobneje opredeljen v zakonih. Zakon o zdravstveni dejavnosti določa, da zdravstveni delavec lahko odkloni zdravstveni poseg, če sodi, da ni v skladu z njegovo vestjo in mednarodnimi pravili medicinske etike. To pravico pa omejuje pri nujni medicinski pomoči, ki se je ne sme odkloniti. Prav tako pa tudi obveže zdravnika, ki uveljavlja ugovor vesti, da obvesti o ugovoru vesti zdravstveni zavod, ki zagotovi nemoteno uveljavljanje pravic bolnikom (8). Zakon o zdravniški službi v 49. členu daje pravico, da zdravnik odkloni zdravniški poseg, če sodi, da ni v skladu z njegovo vestjo. Besedilo je zelo podobno kot pri zakonu o zdravstveni dejavnosti (9).

Med drugimi listinami so najpomembnejši kodeksi medicinske deontologije. Najbolj znana listina je Hipokratova prisega (10). Ta listina sicer ne uporablja izraza ugovor vesti, ker ga takrat še ni bilo, pač pa uporablja izraz po vesti. Hipokratova prisega zavrača splav in evtanazijo, ki sta tudi danes dva najbolj izstopajoča etična problema. Izredno pomembna mednarodna listina je Ženevska zdravniška zaobljuba (11). To je pravzaprav temeljni dokument Svetovnega zdravniškega združenja, ki pomeni posodobitev tradicij Hipokratove zaprisege oziroma humanističnih etičnih nazorov za opravljanje zdravnikovega poklica. Prisega ponovno uporablja izraz vestno opravljanje poklica. Prav tako govori o spoštovanju človekovega življenja od spočetja dalje. Pomemben pa je prav gotovo naslednji stavek: »Tudi grožnje me ne bodo prisilile, da bi svoje zdravniško znanje uporabljal zoper zakone človeštva. Mednarodni kodeks zdravniške etike omenja humano ravnanje in spoštovanje človekovega dostojanstva in opredeli zdravnika kot moralno in strokovno samostojnega (12). Stalni odbor evropskih zdravnikov in zobozdravnikov je predlagal smernice za odgovornost nacionalnih zdravniških združenj do svojih članov (13). V svojem 11. členu piše, da morajo omogočiti zdravnikom, da iz tehtnih znanstvenih razlogov ali ugovora vesti zavrnejo opravljanje posega. Tudi v Deklaraciji o genetskem svetovanju in genetskem inženiringu je omenjeno, da se zdravniki lahko odločijo za ugovor vesti pri kontracepciji, sterilizaciji in splavu (14). O ugovoru vesti pri splavu govori deklaracija iz Osla (15). Govori samo o terapevtskem splavu in pravici zdravnika, da ga odkloni, če mu njegovo prepričanje tega ne dovoljuje. O splavu na željo ženske pa sploh ne govori.

Med slovenskimi listinami je prav gotovo najpomembnejši Kodeks medicinske deontologije Slovenije (16). Ta je tudi podlaga za delo odbora za pravno etična vprašanja in delu razsodišča Zdravniške zbornice Slovenije. Kodeks zavzame jasno stališče do glavnih etičnih problemov. Že v 1. členu je navedeno spoštovanje življenja od spočetja dalje. V 5. členu govori, da je zdravnik v mejah svoje strokovne usposobljenosti samostojen in neodvisen ter za svoje delo odgovoren pred svojo vestjo, bolnikom in družbo. V 14. členu piše, da je zdravnik dolžan odkloniti vsakršen poseg, ki bi po njegovem strokovnem prepričanju in vesti mogel biti neetičen ali za bolnika škodljiv. Najvažnejši pa je 42. člen: »Zdravnik lahko izvršitev splava ali sterilizacije odkloni, če ni v skladu z njegovim prepričanjem in

vestjo in če ne gre za nujno medicinsko pomoč. Bolnico je dolžan napotiti k drugemu usposobljenemu zdravniku, oziroma mora o zavrnitvi posega obvestiti zdravstveni zavod, da zagotovi izvršitev teh posegov v skladu z zakonom«. Kodeks tudi zavrača splav kot sredstvo za načrtovanje družine in zavrača evtanazijo.

KAKO UVELJAVITI PRAVICO DO UGOVORA VESTI?

Uporaba ugovora vesti je formalno pravno možna pri splavu, pri prenatalnem in genetskem svetovanju, pri oploditvi z biomedicinsko pomočjo, pri predpisovanju tablet za kontracepcijo, pri nekaterih samoplačniških dejavnostih (npr. odvzem krvi in strokovni pregled kot samoplačniška zadeva). Na teh področjih se ugovor vesti v Sloveniji najpogosteje prakticira. Ugovor vesti ne velja za vse "normalne" postopke zdravljenja, diagnostike in terapije ter rehabilitacije, prav tako ne velja pri urgentnih primerih. Ne velja pri nekaterih sodnomedicinskih opravilih (izvedenstvo, pričanje pred sodiščem, ob s strani pooblaščenih organov odrejenem strokovnem pregledu proti preiskovančevi volji).

Zakon o zdravniški službi omenja v 31. členu, da mora biti podatek o ugovoru vesti vpisan v registru zdravnikov, ki ga vodi Zdravniška zbornica Slovenije (9). Podobno je opredeljeno tudi v pravilniku o zdravniškem registru (17). Vsak zdravnik, ki hoče opravljati svoj poklic v Sloveniji, se mora včlaniti v zdravniški register. Pri pristopni izjavi za vpis v zdravniški register je potrebno vpisati tudi izjavo o ugovoru vesti, kjer se zdravnik opredeli, ali bo uveljavljal ugovor vesti in za katere primere. Tisti zdravniki, ki so bili že prej registrirani, pa morajo tudi po navodilih ustrezne službe pri Zdravniški zbornici Slovenije napisati izjavo o ugovoru vesti, vendar obrazec za te zdravnike ni predpisan. Zakon o zdravstveni dejavnosti in Zakon o zdravniški službi pa tudi predpisujeta, da mora zdravnik o ugovoru vesti obvestiti zdravstveni zavod (8, 9). Prijavo Zdravniški zbornici Slovenije in zdravstvenemu zavodu mora zdravnik storiti, preden se namerava poslužiti ugovora vesti. Post festum se ugovora vesti ne more uveljavljati.

O obvezni izjavi o ugovoru vesti, ki ga zahteva Zdravniška zbornica Slovenije, so mnenja zelo različna. Nekateri strokovnjaki menijo, da je ta zahteva ustavno sporna, zato je Zdravniška zbornica Slovenije dala pobudo za presojo ustavnosti teh zakonskih določil. V praksi nekaj zdravnikov, ki uveljavljajo pravico do ugovora vesti, te izjave za Zbornico niso niti napisali, sklicujoč se na ustavno pravico. Zato je zelo težko oceniti, koliko zdravnikov v Sloveniji sploh uveljavlja pravico do ugovora vesti. Je pa njihova številka vsekakor majhna. 21. junija 2004 je bilo pri Zdravniški zbornici registriranih 76 zdravnikov, ki pri svojem delu želijo uveljavljati ugovor vesti. Potrebno pa je vedeti, da so to zdravniki, ki so zaposlili za vpis v register zadnjih nekaj let. Tisti zdravniki, ki pa so že prej opravljali svoje delo, pa tukaj niso zajeti, zato se ocenjuje njihovo število na nekajkrat večje. Ugovor vesti želijo uveljavljati predvsem za splav in evtanazijo. Največ je specialistov

ginekologov. Ugovor vesti za splav je upoštevan tudi pri programu specializacije iz ginekologije in porodništva (18).

Dejanja in problemi, pri katerih se ugovor vesti tudi v praksi uporablja, so:

- evtanazija, ki pri nas ni legalizirana;
- samomor z zdravnikovo pomočjo, ki ga Svetovno zdravniško združenje obravnava podobno kot evtanazijo (19);
- splav, tudi svetovanje ali dajanje napotnice za splav;
- fetocid;
- predpisovanje kontracepcije;
- postkoitalna kontracepcija;
- sterilizacija in
- in vitro fertilizacija.

SKLEP

Čeprav problemi ugovora vesti še niso pogosti v družinski medicini, pa se mi je zdelo koristno to področje nekoliko osvetliti iz več razlogov:

- Zdravnik družinske medicine bo po vsej verjetnosti v bodočnosti moral prevzeti nase del dela, ki ga sedaj opravljajo ginekologi. Pa tudi sedaj je sodelovanje zdravnikov družinske medicine pri načrtovanju družine zaželeno in koristno (20).
- Problem evtanazije, ki jo še vedno uradna družba zavrača, bo po vsej verjetnosti spričo liberalizacije v družbi postal bolj aktualen. Primeri legalizacije evtanazije so namreč že poznani v svetu.
- Čeprav ugovor vesti ni pogost, pa je lahko hudo breme za posameznega zdravnika in njegovo poklicno kariero.

Pri pripravi članka so mi pomagali: g. Janez Strašek, univ. dipl. teol., prof. dr. Jože Balažič, oddelek za splošne in pravne zadeve Zdravniške zbornice in generalni sekretar g. Brane Dobnikar, univ. dipl. iur. Vsem se zahvaljujem za dragoceno pomoč.

Literatura

1. Černelič I et al. Slovar slovenskega knjižnega jezika. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Državna založba. Ljubljana, 1991.
2. Voljč B, Švab I. Etični problemi. In: Švab I, Rotar-Pavlič D, eds. Družinska medicina. Združenje zdravnikov družinske medicine Slovenskega zdravniškega društva. Ljubljana, 2002:57-64.
3. Miličinski J. Medicinska etika in deontologija. Razprave in članki. Dopisna delavska univerza UNIVERZUM. Ljubljana, 1982.
4. Sporken P, Šef M. Medicinska etika 1. del. Temelji etike zdravstvenih delavcev. Cirilsko društvo slovenskih bogoslovcev. Ljubljana, 1983.

5. Papeški svet za pastoralo zdravstvenih delavcev. Listina zdravstvenih delavcev. Cerkevni dokumenti 88. Družina. Ljubljana, 2000.
6. Nadškofijski ordinariat v Ljubljani. Zakonik cerkvenega prava. Ljubljana: Tiskarna ljudske pravice v Ljubljani, 1983.
7. Ustava republike Slovenije. ČZ Uradni list Republike Slovenije. Tiskarna Tone Tomšič. Ljubljana, 1991.
8. Zakon o zdravstveni dejavnosti. Uradni list Republike Slovenije št. 9-460/1992.
9. Zakon o zdravniški službi. Uradni list Republike Slovenije št. 98-4618/1999.
10. Hipokratova prisega. In: Dolenc A. Medicinska etika in deontologija. Dokumenti s komentarjem. Tangram. Ljubljana, 1993:21-5.
11. Ženevska zdravniška zaobljuba. In: Dolenc A. Medicinska etika in deontologija. Dokumenti s komentarjem. Tangram. Ljubljana, 1993:44-5.
12. Mednarodni kodeks zdravniške etike. In: Dolenc A. Medicinska etika in deontologija. Dokumenti s komentarjem. Tangram. Ljubljana, 1993:46-7.
13. Predlagane smernice za odgovornost nacionalnih zdravniških združenj do svojih članov. Spletna stran: www.zzs-mcs.si.
14. Deklaracija o genetskem svetovanju in genetskem inženiringu. In: Dolenc A. Medicinska etika in deontologija. Dokumenti s komentarjem. Tangram. Ljubljana, 1993:104-5.
15. Deklaracija o terapevtski prekinitvi nosečnosti. In: Dolenc A. Medicinska etika in deontologija. Dokumenti s komentarjem. Tangram. Ljubljana, 1993:72-3.
16. Kodeks medicinske deontologije Slovenije. In: Dolenc A. Medicinska etika in deontologija II. Razprave. Založba Mihelač. Ljubljana, 1997:10-21.
17. Pravilnik o zdravniškem registru. Spletna stran: www.zzs-mcs.si/akti.
18. Ginekologija in porodništvo. Vsebina specializacije. Spletna stran: www.zzs-mcs.si/s_external/zzs/specializacije.
19. Deklaracija o samomoru z zdravnikovo pomočjo. In: Dolenc A. Medicinska etika in deontologija. Dokumenti s komentarjem. Tangram. Ljubljana, 1993:197-8.
20. Pretnar-Darovec A. Načrtovanje družine. In: Švab I, Rotar-Pavlič D. eds. Družinska medicina. Združenje zdravnikov družinske medicine Slovenskega zdravniškega društva. Ljubljana, 2002:269-72.